

החזון וזיהומיו

פרשת בלק מעמידה בפנינו את דמותו המיוחדת במינה של בלעם. בקריאה ראשונה קשה לנו להחליט האם לפנינו נביא או קוסם. הטקסט עונה על שאלה זאת באירוניה חדה. בלעם מציג את עצמו כ"גלוי עיניים" השומע "אמרי א-ל", ורואה מחזות שמימיים (במדבר כד, ד). אך למרות הכוח הנבואי שבעיניו, אין בלעם מצליח לראות את המלאך המאיים העומד "בדרך וחרבו שלפיה בידו". דווקא אתונו של בלעם רואה את המלאך, "ותט האתון מן הדרך ותלך בשדה ויד בלעם את האתון להטתה הדרך". בשלוש מערכות מתקיים המאבק בין האתון לבין בלעם. עד שבפעם השלישית האתון פותחת את פיה וקובלת על התנהגותו של בלעם. רק אז מגלה הקב"ה בפני עיני בלעם שמלאך "נצב בדרך וחרבו שלפיה בידו". האתון ראתה את אשר ה"נביא", "גלוי עיניים", לא הצליח לראות.

ולמרות זאת מרגישים אנו בטקסט דו-משמעות. המסרים שבלעם מקבל מן השמים הם דו-משמעיים: "לא תלך עמם" (במדבר כב, יב), דהיינו עם אנשי בלק מלך מואב המזמינים אותו. אך כשהוא מתעקש לשאול שוב הוא מקבל תשובה שונה: "אם לקרא לך באו האנשים קום לך אתם". מה פשרה של דו-משמעות זאת? מה מהות נבואתו של בלעם? מי הוא בלעם, נביא או קוסם?

נראה לי שכדי לענות על תמיהות אלו, נצטרך להפליג לפרשה אחרת ולאופן שהרמב"ם קרא אותה. כוונתי לחזונו הקלאסי של משה הרואה "והנה הסנה בער באש והסנה איננו אכל" (שמות ג, ב). מראה מוזר זה מתמיה את משה: "אסרה נא ואראה... מדוע לא יבער הסנה?" עד מהרה מרגיש משה שזאת אינה תופעה טבעית אלא חזון שמימי, או אז "ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל הא-להים" (שם ג, ו). למה מסתיר משה את פניו? למה אין הוא רוצה לראות את המראה? כל ילד יענה שזה וודאי בגלל פחד או יראה. החכמים והפילוסופים פיתחו ועידנו רעיון זה. אולם, הרמב"ם הלך בכיוון אחר. במורה נבוכים (ח"א, ה) הוא לומד מכאן עיקרון גדול "ולא יגזור בתחילת דעת שיעלה בלבו, ולא ישלח מחשבותיו תחילה וישליטם להשגת הא-ל, אלא יבוש וימנע ויעמוד... ועל זה נאמר, "ויסתר משה פניו, כי ירא מהביט אל הא-ל" (למה).

בקטע זה מלמד אותנו הרמב"ם שמשה מסתיר את פניו בידיו, כדי להפעיל צנזורה על החזון!

מוזר, צנזורה על חזון שבא מן השמים! הרמב"ם לא נרתע מטענה זו, ומסתמך על דברי החכמים לפיהם בשכר הסתרת הפנים וסרובו להביט, התקיים בו "ותמונת ה' יביט". רק מי שיפעיל צנזורה על חזונותיו יזכה לחזות את החזון האמיתי.

זהו עיקרון חשוב המתייחס לדת בכלל. עולם הרוח מלא הזיות שנולדות בנפש האנושית המאבדת את בקרת התבונה. יש הזיות, אך יש גם חזונות הבאים ממקורות המצויים מעבר לאדם. אכן קיימות חוויות מיסטיות או דתיות. והן יכולות להופיע אצל אנשים שונים, בזמנים ובמקומות שונים, ובמסגרתם של תרבויות שונות. אלא שחזונות אלה עוברים דרך המדיום האנושי, דרך נפשו ודמיונו של החוזה, דרך הסובייקטיביות האנושית. שם עלולים הם להזדהים עם מה שהם מוצאים בדרך. פעמים הזיהום הוא אישי, פעמים הזיהום הוא תרבותי. האנטנה הקוסמית משדרת, אך המקלט שלנו לא תמיד מכוון כראוי. הרעשים מפריעים לשידור. חז"ל השתמשו במשל אחר, במטפורה של ה'אספקלריא המאירה'. בחזון אמורה הנפש האנושית להפוך חלון אל עולם שמעבר לאדם. אולם, כאשר זוכית זאת אינה נקייה ושקופה, היא מעוותת את המראה. הלכלוך משקף את עולמו הרוחני המעוות של האדם: אינטרסים, תאוות ואָגו. לפעמים מרוב לכלוכה הופכת זוכית החלון לראי שבה המיסטיקאי משקף רק את עצמו. אכן, החוויה הדתית קיימת אך פעמים רבות היא מזדהמת. משה זוכה להגיע לשיאה מפני שהוא היה "עָנָו מְאֹד מְכַל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה" (במדבר יב, ג). ענווה זאת הביאה אותו לחשוד בעצמו, להיות זהיר בסובייקטיביות שלו.

* * *

בתחומים שונים מזדהמת המיסטיקה. התחום הכספי הוא אחד מהם. בלעם עונה לשליחי בלק מלך מואב (במדבר כב, יח): "אִם יִתֶּן לִי בָּלֶק מִלֵּא בֵּיתוֹ כֶּסֶף וְזָהָב לֹא אוֹכַל לָעֶבֶר אֶת פִּי ה'". ועל כך מעיר רש"י "למדנו שנפשו רחבה ומחמד ממון אחרים". אולם במסורת היהודית מצוייר בלעם כמי שקושר זנות עם "קדושה". על כך יש עדות ארכיאולוגית, אחת המעטות שלא נמחקו בעקבות הימים. בחפירות בדיר עלא שבבקעת הירדן, נמצאו שברי טיח כתובים בדיו, הנמצאים במוזיאון ברבת עמון. אלה הם שרידים של כתובת שהייתה כתובה על קירות בניין שאולי היה מקדש מדיני, כפי ששיער פרופ' אלכסנדר רופא. בכתובת המקוטעת מסופר על חזון של בלעם בר בָּעֶר, החוזה חלום בלילה המביא אותו לצוות על ייסוד של זנות פולחנית. היא מלמדת שאולי אין תחום אחר שכוחו גדול יותר מאשר התחום המיני, כדי לעוות את האידיאות והחזונות. גם פה הסובייקטיביות האנושית מנצחת את החזון.

* * *

עונשו על בלעם היה פרדוכסלי. הוא רצה לקלל אך הוכרח לברך. לא תמיד נס זה מתקיים. אנשים אשר רוח בהם, מצליחים על פי רוב לומר את מה שהם רוצים לומר. האדם בעל הכוחות הרוחניים הגדולים, איש הכריזמה, מביא לחברה מסרים מיסטיים. אך פעמים הם מבטאים אינטרסים, שאיפות אישיות ותאוות. פעמים רבות מדי המיסטיקה אינה אלא מיסטיפיקציה, דהיינו הטעיה, אשליה ואף רמאות המתעטפת בבגדי מסתורין וסוד. לפעמים, כבמקרהו של בלעם, היא עיוות של חוויה ההופך מקור לקללה. משה הסתיר את פניו כדי להפעיל בקורת על החוויה העצומה שהוא חווה. לא כל מה שכלול בדת טהור הוא. אם הדת אינה טהורה היא הופכת לעבודה זרה. אין אחווה בִּינדתית אוטומטית. אין אֶקוּמֵנִיזם דתי ללא ביקורת. גם לעבודה הזרה יש כוהנים. גם לשטן יש פולחן משלו.